

Yanğınların torpaqların su-fiziki xassələrinə təsiri

Nö	Sahənin xarakteristikası kəsimin №-si	Dərinlik sm-lə	Həcmi kütlə, q/sm ³	Maksimal hiqroskopiklik	Soluxma nəmliyi, %-lə	Əlaqəsiz su, %-lə	Tarla su tutumu, %-lə
1.	Yanmamış sahə kövşənlik, № 301	0-10	1,09	7,26	10,08	38,4	53,4
		10-20	1,09	9,60	12,86	43,1	53,4
		20-30	1,21	12,65	16,95	30,4	46,4
2.	Yanmış sahə kövşənlik, № 302	0-10	1,14	7,41	10,13	-	49,1
		10-20	1,20	5,53	7,41	-	49,1
		20-30	1,36	11,68	15,65	30,7	37,3
3.	Yanmış sahə otlaq № 303	0-10	1,18	6,82	8,35	33,0	48,2
		10-20	1,21	9,70	12,3	30,6	46,4
		20-30	1,34	11,91	15,96	32,0	37,3

Beləki, maksimal hiqroskopiklik yanmamış torpaqda üst 0-30 sm dərinlikdə 7,26-12,65% arasında dəyişilsə də, yanmış kövşənlikdə həmin dərinlikdə maksimal hiqroskopiklik 5,53-11,68% olmuşdur. Yanmış torpaqda ən kiçik qiymət 10-20 sm-lik qatda qeyd edilmişdir. (Cədvəl 2). Yanma torpağın tarla su tutumuna da təsir etmişdir. Yanmamış kövşənlikdə üst 0-10 sm-lik qatda tarla su tutumu 53,4% olduğu halda, yanmış kövşənlikdə isə 49,1% olmuşdur. Yandırılmış otlaq sahəsində isə daha az 48,2% qeyd edilmişdir. Bütün variantlarda dərinliyə doğru su tutumu azalır. Yanmamış torpaqda bu 46,4%-ə yanmış sahədə isə 37,3%-ə çatır. Buradan aydın olur ki, yanğınlar torpağın su-fiziki xassələrinə təsir etməklə onu pisləşdirir ki, bu da bitkilərin inkişafını ləngidir və səhralaşmanın inkişafı üçün potensial şərait yaradır.

Yanğınların nəticəsində yaranan küldə toplanmış bir çox elementlər (kalium, fosfor və b.) torpağı qida elementləri ilə zənginləşməsinə üzvi maddələrin isə yanması və parçalanması himusun isə kəskin azalmasına səbəb olur. Bu proses otlaqlarda da özünü göstərir. Ona görə də növbəti illərdə himusun azlığı, münbitliyin zəifləməsi və becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının aşağı düşməsi ilə nəticələnir və məlum olduğu kimi torpaq və bitki örtüyü deqradasiyaya məruz qalır.

Yanğınların nəticəsi daha çox bioloji deqradasiyanın baş verməsinə səbəb olur ki, burada ilk növbədə otlaqlarda biomüxtəliflik məhv olur. Müşahidələr gös-

tərir ki, yanmış otlaqlarda birinci il yem əhəmiyyəti olmayan, tikanlı bitkilər yayılaraq inkişaf edir. Otlaqlarda kesofitləşmə və aridləşmə prosesi baş verir. Düzdür kövşənlikdəki yanğınlar isə əlaq otlarının toxumunu yandırır və onların yayılmasını məhdudlaşdırır. Ten Xak Mun, İmranova E.L., Kirienko O.A (2003,s.363-369) yanmadan ən çox deqradasiya mikroorqanizmləri olduğunu göstərmişdirlər.

Yanğınlar mikrobioloji prosesləri pozur, humus əmələ gəlməni zəiflədir. Sonralar isə deqradasiya səhralaşma ilə əvəz olunur. Ona görə də səhralaşma və torpaqların deqradasiyasına qarşı mübarizə aparmaq üçün yanğınlara yol verilməməlidir. O zaman əkin, otlaq və meşə fondu torpaqlarının deqradasiyasının qarşısı alınır, ekosistemlərin, təbii landsaftların və biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması təmin olunur. Həmin torpaqlarda külək və su eroziyalarının qarşısını almaq üçün tarlaqoruyucu meşə zolaqlarının salınması və meşə-meliativ tədbirlərin aparılması vacib olmaqla həyata keçirilməsi əhəmiyyətlidir.

BEYLƏQAN RAYON ƏRAZİSİ TORPAQLARININ ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ VƏ ONLARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ YOLLARI

T.H.BABAYEVA, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi
Azərbaycan ET Eroziya və Suvarma İnstitutu

Beyləqan rayonu respublikamızın cənub rayonlarından biri olub Arazla Kürün birləşdiyi ərazinin qərbində yerləşmişdir. Şimaldan Zərdab və Ağcəbədi, şərqdən İmişli, cənubdan İranla həmsərdəddir. Beyləqan rayonunun cənub hissələri yüksək olmayan təpəciklərdən, gen dərələrdən və qobulardan ibarətdir. Burada iri, xırda yüksəkliklər və mikropo çökəkliklər vardır. Bu sahələrdən, adətən, qış otlaqları kimi istifadə edilir. Belə bir şəraitdə ərazisində yağıntıların qeyri-bərabər paylanmasına və torpaq əmələgəlmə prosesinə müəyyən təsir göstərmişdir. Əkin altında istifadə olunan sahələrin relyefi hamar, düzən olmaqla yanaşı xırda çökəkliklərə də rast gəlmək olur.

Buradan götürdüyümüz torpaq analizlərinin və torpaqda 1 saat aparılan su sızdırmanın nəticələri bir daha sübut edir ki, bu torpaqlar açıq boz-çəmənli olmaqla ağır

gillicəli mexaniki tərkibə malikdirlər.

Qeyd olunduğu çökəkliklərdə düz qalıqlarına da rast gəlmək olur.

Məlum olduğu kimi Beyləqan rayonu həm Mil düzünün cənub hissəsində yerləşərək ərazinin əksər hissəsində yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az zəif nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru isti keçməsi ilə səciyyələnir. Burada havanın orta illik temperaturu 140-dir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -21,00-dir. Yayda mütləq maksimum temperatur 410-yədək yüksəlir. Havanın orta nisbi rütubəti 72%-dir. İl ərzində 58-82% arasında dəyişir. Yağıntıların illik miqdarı 312 mm, səth örtüyündən il ərzincə hətta 990 mm mümkün buxarlanma gedir.

Beyləqan rayonunun meteoroloji stansiyasının orta aylıq, illik göstəriciləri (Hacıyevə görə).

Göstəricilər	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	İl
Havanın orta temperaturu, °S	1,8	3,7	6,9	12,5	19,0	23,3	26,0	25,4	21,1	15,4	9,2	4,2	14
Havanın orta mütləq minimum temperaturu, °S	-8	-7	-3	1	8	12	15	15	11	-5	-1	-6	-10
Havanın mütləq maksimum temperaturu, °S	22	26	33	34	36	41	41	41	38	35	30	24	41
Havanın mütləq minimum temperaturu, °S	-20	-19	-10	-2	2	6	12	10	4	-4	-10	-21	-21
Torpaq səthinin orta temperaturu, °S	2	5	9	16	25	30	34	32	25	18	10	4	18
Havanın orta nisbi rütubəti, %	81	79	78	73	68	60	58	62	70	76	82	82	72
Yağının miqdarı, mm	31	28	32	30	28	26	12	12	21	37	30	25	312
Mmkün buxarlanma, mm	25	28	44	68	107	151	180	154	105	64	36	28	990

Cədvəl 1.

Beyləqan rayonu təsərrüfatlarında kənd təsərrüfatı yerlərinin mülkiyyət formaları üzrə paylanması - bazis ili (2001-ci il 1 may vəziyyətinə görə).

Təsərrüfatların adı	Mülkiyyət formaları, hektarla																		
	Xüsusi mülkiyyət				Bələdiyyə mülkiyyəti				Dövlət mülkiyyəti							K/ı yararlı	Həyatı	Sair torpaqlar	Ümumi sahə
	Əkin.dinc	Çoxillik əkm.	Biçənək	Cəmi	Əkin.dinc	Çoxillik əkm.	Biçənək	Örüş	Cəmi	Əkin.dinc	Çoxillik əkm.	Biçənək	Otlaq		Cəmi				
													Qış	Yay					
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Şirinov	1049			1049	70			25	95							1144	25	143	1312
İmanov	580			580	45			66	111							691	35	247	973
Şəhriyar	724			724	66			48	114							838	33	248	1119
Ağabəyli	874			874	50			65	115							989	40	186	1315
A.Mustafayev	806			806	51			23	74							880	40	394	1314
Beyləqan	848			848	57			-	57							905	27	383	1315
M.Ə.Sabir	341	144		485	14			-	14							499	14	29	542
Qəbələ	1176			1176	76			34	110							1286	48	631	1965
Qaradağ	593			593	54			79	133							726	24	237	987
Xəqani	900			900	35			-	35							935	45	167	1147
H.Nəbiyev	1081			1081	36			-	36							1117	48	404	1569
Z.Hacıyev	1037			1037	50			42	92							1129	60	394	1583
Natəvan	478			478	41			49	90							568	25	170	763
S.Vurğun	2289			2289	180	20		21	221							2510	92	562	3167
Yeni həyat	1066			1066	41			160	201							1267	60	662	1989
H.Aslanov	1361			1361	72			113	185							1546	85	431	2062
Bakı	537			537	30			30	60							597	58	419	1074
181№-li texniki p.										100					100	100	-	-	100
Yem zavodu										98					98	98	-	-	98
Əfqanıstan cəmi										25					25	25	-	-	25
Təzəkənd xəstə										15					15	15	-	-	15
Qış otlağı										-			2269		-	-	-	14301	16570
Məşə fondu										278					278	278	-	3397	3675
Sənaye təsərrüfatı																			
Asudə torpaq f.																			
Cəmi	37944	2349		43934	2340	44		2538	4922	6098	18				8385	539600	1720	36918	43891
Sair torpaqlar													2269					4174	4174
Rayon üzrə yekun	37944	2349		40393	2340	44		2538	4922	6098	18		2269		8385	539600	1720	57793	113113

Cədvəl 2.

Yuxarıda göstərilən rəqəmlər 1 saylı cədvəldə öz əksini tapmışdır. Belə bir quraqlığa davamlı bitki örtüyünə malik olan Beyləqan rayonu ərazisində müxtəlif bitki növlərinə rast gəlmək olur. Burada kalış, turpəng, qanqal, quş əppəyi, biyan, qızıl pencər və s. yayılmışdır.

Beyləqan rayonu ərazisi müxtəlif torpaq örtüyünə malikdir. burada açıq boz-çəmən, boz-çəmən, subasər-çəmən, açıq boz-qəhvəyi, açıq boz. Göstərilən bu tip və yarım tip torpaqlar müxtəlif bitkilər altından istifadə edilir.

Beyləqan rayonu təsərrüfatlarında kənd təsərrüfatı yerlərinin mülkiyyət formaları üzrə paylanması bazis ili - (2001-ci il, may). Beyləqan rayonu ərazisində müxtəlif mülkiyyət formaları mövcuddur. Bunlardan xüsusi mülkiyyət, bələdiyyə mülkiyyəti və dövlət mülkiyyəti əsasdır. Hər mülkiyyətin özünün təsərrüfat sahələri var, məsələn əkin, dinc, çoxillik əkmələr, biçənək və s. Bunların özləri ayrı-ayrı təsərrüfatlarda öz sahələri var. Bunlardan bir neçəsini nümunə göstərmək olar.

Xüsusi mülkiyyətdə: Şirinov mülkiyyətində əkin dinc torpaq sahəsi 1049 hektar, İmanovda 580 hektar, Şəhriyarda 724 hektar. Amma bələdiyyə mülkiyyətində bu rəqəmlər azlıq təşkil edir, məsələn, 70; 45 və 66 hektar.

Dövlət mülkiyyət formasında bu sahələr də geniş vüsət tapmışdır. Burada kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 1144 hektar, həyatı sahə 25 hektar və sair torpaq sahələri 143 hektar təşkil edir. Ümumən 17 təsərrüfatda bu sahələr mövcuddur.

2 saylı cədvəldə ayrı-ayrı fermer təsərrüfat sahələri göstərilmişdir. Həmin sahələrin əksəriyyətini təşkil edən açıq boz-çəmən torpaqlar müxtəlif təsərrüfat formalarında istifadə olunur.

Mil və Qarabağ massivində (açıq boz çəmən) torpaqlar 209,7 min sahələrdir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu sahələrin hazırkı vəziyyəti heç də qənaətbəxş deyildir. Bu baxımdan da meliorasiya və su təsərrüfatı komitəsi tərəfindən 2001-2005-ci illərdə 63 min hektar sahədə yenidənqurma işləri planlaşdırılmış və bu Dövlət nəxarəti altında saxlanılır. Hal-hazırda tikintisi davam etdirilən Baş Muğan kollektorunun təsir zonasında layihədə 87,93 min hektar sahə də pambıq, bir elə sahədə payızlıq taxıl və 43,96 min hektar sahədə yem otlarının əkilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunlardan arpa və yonca məniməmə bitkiləri kimi çox böyük meliorativ effekt verir. Arpa duza çox davamlı bitkidir.

Pambığın ən yaxşı sələfi yoncadır. Yoncadan sonra pambıq özünü torpaqda yaxşı hiss edir. Ümumiyyətlə, şoran torpaqlarda növbəli əkin sisteminin yaradılması torpağın məhsuldarlığını artırır və torpaqda duzun miqdarını azaldır.

Geobotanik məlumatlar.Beyləqan rayonu ərazisində mülkiyyət formalarına görə ayrı-ayrı təsərrüfat sahələri formalaşmışdır. Ərazidə bitkilərlə yanaşı burada mədəni və qeyri mədəni bitkilər formalaşmışdır.

"Bakı" təsərrüfatı Şahsevən kəndi (bələdiyyə) kəndyani örüş 541,4 hektar təşkil edir. Burada yağıtkanlı yolğunluq, çayırli yağıtkanlıq, qamışlıq, çiyənli qamışlıq inkişaf etmişdir Bələdiyyənin başqa (Mil) üzümçülük təsərrüfatı, Mil, yeni Mil, Milabad kəndləri ərazilərində çayırli yağıtkanlıq yayılmışdır. Buranın torpaqları boz-çəməndir, 825 sahəni əhatə edir.

Ümumiyyətlə, bu ərazilərdə efemer bitkilər geniş ərazini əhatə etmişdir. Ərazini gəzdikcə efemer bitkiləri

Beyləqan inzibati rayonu Mil-Qarabağ qiymət (kadastr) rayonu üzrə geobotaniki məlumatlar.

Təsərrüfatın adı	Bələdiyyə kəndi, ha	Bitki formasiyalarının (assosiasiyaların Adı)	Torpaqların Adı	Məhsuldarlıq, quru kütlədə		Cəmi, ha
				s/ha	yem vahidi	
«Bakı» təsərrüfatı Şahsevən kəndi	20,8	yağdıkanlı-yulğunluq çayırli-yağdıkanlıq qamışlıq çiyənli-qamışlıq	boz-qəhvəyi	11,6	29,5	541,4
	475,6		boz-qəhvəyi	36,4	49,4	
	13,8		bataqlı-çəmən	23,3	45,1	
	31,2		bataqlı-çəmən	5,0	42,0	
«Mil» üzümçülük təsərrüfatı Mil, Yeni Mil, Milabad kəndləri	825,1	çayırli-yağdıkanlıq	boz-çəmən			825,1
XXII Partiya qurultayı adına təsərrüfat Aşıqlı kəndi	12,5	efemerlik qışotlu-qarağanlıq çayırli-yağdıkanlıq	çəmən	5,5	55,5	485,5
	306,8		boz-çəmən subasar	8,3	48,1	
	166,2		çəmən	5,0	42,0	
Kirov adına təsərrüfat Orta, Əlinəzərli kəndləri	128,4	qışotlu-qarağanlıq	boz-çəmən bataqlı-çəmən	8,3	128,4	128,4
H.Aslanov adına təsərrüfat Aşağı Şahsevən kəndi	1,6	qamışlıq çayırli-yağdıkanlıq	bataqlıq-çəmən	3,3	4,04	125,3
	123,7		boz-çəmən	5,1	42,0	
«Komsomolun 50 illiyi» təsərrüfat Türklər, Ötəngələ, Günəşli kəndləri	340,6	çayırli-yağdıkanlıq	boz-çəmən	5,0	42,0	340,6
G.Əsədov adına təsərrüfat Dünyamalılar, Laloba kəndləri	221,2	çiyənli-qamışlıq qamışlıq yağıtkanlı-qamışlıq çayırli-yağdıkanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	subasar-çəmən	23,3	45,1	1331,9
	91,5		bataqlı-çəmən	36,4	40,4	
	628,0		boz-çəmən	15,1	42,0	
	319,3		boz-çəmən	5,0	42,0	
	71,9		boz-çəmən	5,8	23,9	
XXIII Partiya qurultayı adına təsərrüfat İmamverdi kəndi	145,7	qarağanlı-yovşanlıq yağıtkanlı-qamışlıq çayırli-yabıtkanlıq qamışlıq yulğunlu-qamışlıq	açıq boz-çəmən	5,1	25,7	419,2
	118,4		boz-çəmən	6,5	40,4	
	146,7		açıq boz-çəmən	5,0	42,0	
	0,2		bataqlı-çəmən	8,3	45,4	
	8,2		açıq boz-çəmən	5,8	42,0	
«Araz» təsərrüfatı Yuxarı çəmənli, Aşağı Çəmənli, Qaradağ kəndləri	69,1	yağıtkanlı-yulğunluq qışotlu-qarağanlıq qamışlıq çayırli-yağdıkanlıq biyanlı-yağıtkanlıq	boz-çəmən	9,4	29,5	358,8
	15,0		açıq boz-çəmən	8,3	48,1	
	8,0		bataqlı-çəmən	6,3	40,4	
	244,3		boz-çəmən	5,0	42,0	
	22,4		boz-çəmən	8,0	35,9	
«Sovet Azərbaycanı» təsərrüfatı Bünyadlı, Gödəklər kəndləri	2,6	yağıtkanlı-yulğunluq qamışlıq yağıtkanlı-qamışlıq çayırli-yağdıkanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	9,4	29,5	578,7
	18,4		bataqlı-çəmən	6,3	4,04	
	96,2		boz-çəmən	6,5	42,0	
	57,0		boz-çəmən	5,0	42,0	
	4,5		boz-çəmən	5,8	28,9	
Mal-qara kökəltmə birliyi təsərrüfatı	65,5	çayırli-yağdıkanlıq	boz-çəmən	5,0	42,0	65,5
Sevil Qazıyeva adına 5Nə-li Pambıqçılıq təsərrüfatı, I, II, III, IV, V şöbə (Şəfəq)	49,9	efemerli-yovşanlıq qışotlu-qarağanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	7,3	38,4	113,1
	8,8		açıq boz-çəmən	8,9	48,1	
	54,4		açıq boz-çəmən	5,8	23,9	
Mil «Doşluq» qoyunçuluq təsərrüfatı Ağahüseyn yatağı	2756,6	yağıtkanlı-yulğunluq qarağanlı-yovşanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	5,3	29,5	3000,5
	10,0		açıq boz-çəmən	5,0	25,7	
	233,9		açıq boz-çəmən	5,8	23,9	
«Yeni həyat» təsərrüfatı Tatarlar kəndi	578,9	efemer-yovşanlıq qışotlu-qarağanlıq qarağanlı-yovşanlıq çayırli-yağdıkanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	7,3	38,4	1942,0
	147,9		boz	8,3	48,1	
	90,3		boz-çəmən	8,5	25,7	
	97,7		açıq boz-çəmən	5,0	42,0	
	94,7		açıq boz-çəmən	5,8	23,9	
«Kommunizm» təsərrüfatı Evazallılar kəndi	583,4	efemerli-yovşanlıq qarağanlı-yovşanlıq yağıtkanlı-yovşanlıq çayırli-yağdıkanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	7,3	38,4	1001,7
	11,5		boz-çəmən	8,5	25,7	
	152,0		açıq boz-çəmən	4,4	42,0	
	107,3		boz-çəmən	5,0	42,0	
	147,5		boz-çəmən	5,8	23,9	
«Qələbə» təsərrüfatı Aşıqlı kəndi	33,3	efemerli-yovşanlıq yağıtkanlı-yulğunluq qarağanlı-yovşanlıq çayırli-yağdıkanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	7,3	38,4	706,0
	84,4		boz-çəmən	11,6	29,5	
	16,9		açıq boz-çəmən	8,5	25,7	
	114,6		boz-çəmən	5,0	42,0	
Lenin adına təsərrüfat Kəbirli kəndi	456,8	efemerli-yovşanlıq qarağanlı-yovşanlıq yovşanlı-dəvəayaqlıq	açıq boz-çəmən	5,8	23,9	1005,5
	678,0		boz-çəmən	7,3	38,4	
	182,0		boz-çəmən	8,5	25,7	
Təzəkənd kəndi	145,5	yovşanlı-dəvəayaqlıq	boz-çəmən	5,8	23,9	
	532,0	qarağanlı-yovşanlıq	boz-çəmən	7,3	55,1	671,5

insanın hərəkətinə mane olur. Bu sahələri təmizləyib kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə qaytarmaq mümkündür. Burada mədəni otlaqların yaradılması mümkündür. Ayırı-ayrı təsərrüfat sahələri 3 saylı cədvəldə göstərilmişdir.

Torpaqlardan düzgün istifadənin təşkili.

Azərbaycanın torpaq-iqlim şəraitinin müxtəlif olması ilə əlaqədar olaraq müxtəlif torpaq tip, yarımtip və növmüxtəliflikləri yayılmışdır.

Azərbaycanın yüksək dağlıqda: dağ-çəmən və dağ-torplu boz-qır torpaqlar, dağ-meşə-qonur və dağ-meşə qəhvəyi torpaqlar yayılmışdır.

Orta dağlıq qurşaqlarda: dağ-çəmən, dağ-meşə qonur, dağ-qaratorpaq, boz-şabalıdı, şabalıdı, meşə altından çıxmış qəhvəyi və podzollaşmış sarı torpaqlar və podzollaşmış qleyli sarı torpaqlar.

Dağ ətəyi rayonlarda: allüvi-al-çəmən meşə və boz-çəmən torpaqlar, duzlaşmış boz torpaqlar bataqlıq və qumsal torpaqlar geniş yayılmışdır.

Dəniz səviyyəsindən 30,0 m-dən artıq yüksəklikdə bölgənin möcüzəli torpaq fondunun 4469345,0 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı, bundan 1431903,0 hektarı suvarılır. Çoxillik əkinlər 173570,0 hektar həyətəyən torpaqlar 247948,0 hektar və qalan hissəsi isə dincə qoyulmuş biçənək, örüş, meşə və sair torpaqların payına düşür.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafına mane olan əsas amillərdən biri də şoranlıqdır. Respublika ərazisinin 37,4%-i istifadə olunmayan (şoranlaşmış, bataqlaşmış, güclü eroziyaya uğrayan, daşlı çay yataqları, aşağı orta dağlıqlar və s.) torpaqlardır.

Bələ vəziyyət gələcəkdə su ehtiyatlarının azalmasına, iqlimin pisləşməsinə, arid zonalarda səhrələşməyə, dağlıq ərazilərdə isə ekoloji tarazlığının daha da pozulmasına səbəb ola bilər.

Son illərdə torpaqların münbitliyinin azalması meyli müşahidə edilir. Bu müvafiq əkinçilik sistemində düzgün əməl edilməməsi ilə əlaqədardır. Respublikada mülkiyyət formalarının dəyişilməsi ilə əlaqədar kənd təsərrüfatı sahəsində yaranmış yeni kənd təsərrüfatı formalarının fəaliyyətində su və torpaq ehtiyatlarının istifadəsi

ekoloji tarazlığının daha da pozulmasına səbəb ola bilər.

Bu təsərrüfatların fəaliyyətlərini tənzimləmək üçün qanunvericilik aktlarına və normativ sənədlərə əsaslanan yeni üsulların işlənilib tətbiq edilməsini tələb edir.

Sahənin tam təminatı üçün aşağıdakı amillərə əməl edilməsi tələb olunur.

- kənd təsərrüfatı məhsulları ilə əhalinin maksimal özünü təminat zəruriyyəti;

- istehsal vasitələri və torpaq fondu sahəsində mülkiyyət formalarının dəyişilməsi və maliyyə çatışması şəraitində istehsalda bazar iqtisadiyyatı münasibət-

lərinin bərqərar olması, ənənəvi bazarların itirilməsi;

- torpaq və su ehtiyatları istifadəsinin idarəetmə strukturu vahidlərinin həddindən artıq xırdalanması;

- torpaq və su fondlarının istifadəsinə aid etibarlı məlumat bazasının olmaması;

- hövzədə idarəolunma sahəsində obyektiv və subyektiv səbəblərə görə qanunların natamamlığı və tam işləməməsi;

- ekoloji baxımsızlıq (torpaqların şorlaşması, onlarda zərərli qatışıqların yığılması, su mənbələrinin çirklənməsi).

Yuxarıda göstərilən amillərin dəyişənliyi nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının gələcək inkişaf istiqamətlərini proqnozlaşdırmaq kifayət qədər mürəkkəb məsələdir.

(Meliiorasiya və suvarmaya dair məlumat. Bakı, 2001)

Yuxarıda deyilənlərdən əlavə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaq məqsədi ilə torpaqların münbitliyinin artırılması və qorunub saxlanması, aqromeliiorativ tədbirlərin həyata keçirilməsi, yüksək məhsul verən bitki sortlarının seleksiya olunması bitkilərin becərilməsində ətraf mühitin mühafizəsinə riayət edilməsi, mütərəqqi aqrotexniki qaydaların tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Torpaqlara diqqətin artırılması və onlardan səmərəli istifadəsi üçün elmi araşdırmalar daim olmalıdır. Elmi araşdırmalarda torpağın bütün sirri açılır.

Son illərin tədqiqat nəticələrindən sonra dəniz ekosisteminin və su mühitinin çirklənməsinin kompleksi monitorinqi suda həll olunmuş oksigenin, hidrogen ionlarının, fosforların, ümumi fosforun, ammoniumun, nitratların, nitritlərin, maqnezin, alüminiumun, titanın, dəmirin, misin, bismutun, fenolun, etrogenetlərin, çivənin, neft məhsullarının miqdarının təyin olunması və bentosların, planktonların, biokütlələrin miqdarının və müxtəlifliyinin müəyyən edilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Hazırda verilən məlumatlara görə respublika ərazisində 42 məntəqədə qamma şüalarının miqdarı (radiasiya formu) üzərində 10 məntəqədə müşahidələr aparılır. Bu da kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişaf etdirilməsi üçün əsaslı əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda suvarma əkinçiliyini məhdudlaşdıran ən əsas amil torpaqların şorlaşmasıdır. Həmin mənfi hal respublikanın bütün suvarılan rayonlarında bu və ya digər dərəcədə vardır, lakin Kür-Araz ovalığında daha geniş yayılmışdır, burada torpağın və qrunut sularının çox hissəsi şorlaşmışdır. Buna bir çox amillər səbəb olmuşdur.

Həmin amillər birinci növbədə, dağlıq və dağətəyi sahələrdə denudasiya prosesləri, aran rayonlarında isə akkumulyasiya prosesləri geniş inkişaf etdiyinə görə əsas ana süxurların şorlaşmasından, quraq iqlimdən, aran rayonlarının ərazisində təbii drenajın yoxluğundan və nəticə etibarilə qrunut sularının axarsızlığından, bu suların yüksək dərəcədə yaxın olmasından və bəzən də yeraltı təzyiqli sularla qidalanmasından ibarətdir.

Bunlardan əlavə suvarılan suların tərkibində asan həll olan duzların olmasıdır. Ona görə də torpaqların duzlardan yuyub təmizlənməsi, onların münbitliyinin artırılması ən başlıca məsələlərdəndir. Şorlaşmış torpaqlarda yalnız bu şəraitə uyğunlaşmış halofit bitkiləri yaşaya bilərlər. Suvarma əkinçilik rayonlarında təkrar şorlaşma geniş yayılmışdır.

Bunun səbəbi əsas hər bir konkret ərazi üçün işlənilib hazırlanmış suvarma və istismar qaydalarının pozulmasıdır. Torpaqların şorlaşmadan mühafizəsi, onların meliorasiya olunaraq kənd təsərrüfatı dövryyəsinə cəlb edilməsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəsi əsas məsələlərdən biridir.

Suvarılan torpaqların təkrar şorlaşmasının qarşısını almaq məqsədilə suvarma sistemlərinin səmərəliliyini artırmaq hidromeliiorativ sistemlərinin faydalı iş əməlini artırmağa yönəldilmiş tədbirləri həyata keçirmək lazımdır. Suvarılan ərazilərdə mikro suvarma geniş istifadə edilməlidir. Bu mikro iqlimə yaxşı təsir göstərir. Ərazi kifayət qədər drenləşməlidir.

Torpaqların münbitliyinin artırılmasında düzgün növbəli əkin sistemini yaratmaq lazımdır.

Torpaqda təkrar şorlaşma əmələgəlməməsi üçün əkin sahələrində düzgün suvarma texnika və texnologiyaya əməl olunmalıdır.

Kollektor drenaj şəbəkələrində düzgün işlənməsi təmin olunmalıdır. Göstərilən təkliflər həyata keçirilməklə yaxşı ekoloji mühit yaratmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan torpaqlarının meliorasiyası. Bakı, 2000. 2. Məmmədov Q.Ş., Həsənov A.C., Cəfərova X.R. Şorlaşmış və şorakətləşmiş torpaqların ekomeliiorativ qiymətləndirilməsi. Bakı, 2005. 3. Meliorasiya və suvarmaya dair məlumat. Bakı, 2001. 4. Meliorasiya XXI əsrdə: Baxışlar, Elmi tədqiqatlar, Problemlər. Elmi Praktiki konfransın Materialları, 2002.